

BASKIYA KARŞI DİRENME BİÇİMİ OLARAK SİVİL İTAATSİZLİK VE MEŞRULUĞU SORUNU

Şeniz ANBARLI

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

ABSTRACT

Discussions on the right of resistance reveal that this right is a last resort and it is approved implicitly by positive law. Civil disobedience partly complies with the values of democratic state of law with elements of illegality, nonviolence, openness and consciousness of enduring punishment in this general frame. When a problem occurs in the system, it becomes a way of participation in politics. With its historical and philosophical bases it reflects an intellectual accumulation. Main discussion about civil disobedience is its problem of legitimacy. Although illegal action has an intention to ensure justice, it can't be discussed in context of law. Legitimacy of civil disobedience can only be possible when it emerges a social fact. Legitimacy in sociological context can only be possible if rightness of the action is accepted in public conscience.

Keywords: *Civil Disobedience, Legitimacy, Nonviolence, Right of Resistance.*

GİRİŞ

Baskıya karşı direnme hakkı ve bu hakkın bir biçimi olarak sivil itaatsizlik genel anlamıyla, siyasal yükümlülüğün sınırları konusundaki tartışmalarla birlikte ilkçağdan başlayarak günümüze ulaşan tarihi ve düşünsel gelişimin ürünüdür. Yönetilenlerin ağır haksızlık ve adaletsizlikler karşısında aktif direnme yolunu seçmelerinde devrim, isyan, ayaklanma, ihtilal gibi kavramsal kategorilerin ve pasif direnme düzeyi içinde sivil itaatsizliğin ayırt edici özelliği, siyasal amaç taşımalarıdır. Aktif direnmenin, zorba yöneticiyi ortadan kaldırma ya da siyasal rejimi zor gücü ile yıkararak yerine bir

başkasını getirmeye varan geniş çerçevedeki köktenci özelliğine karşın sivil itaatsizlik, yasaya aykırı olmakla birlikte bu tür bir amaçla hareket etmemektedir. Direnmenin pasif biçimi olarak da değerlendirilen sivil itaatsizliğin sistemi tümüyle değiştirme niteliğinin bulunmayışı, onu gerek dayandığı ahlaki motivasyon gerekse hareket tarzı itibariyle farklı bir siyasi, hukuki ve felsefi konu haline getirmektedir.

Sivil itaatsizlik gibi yasa dışı bir eylem biçimini teorileştirme çalışmaları itaatsizliğin kurumsallaştırılması biçiminde yorumlanabilir. Bununla birlikte eylemin yasaya aykırılığı, sivil itaatsizliğin ahlaki bakımdan taşıdığı değeri de gölgelememelidir. Çünkü buradaki yasa dışı eylem, anayasal sisteme sonuç itibariyle–istikrarın sağlanması noktasında–destek görevini ifa etmektedir.

Bu çalışmada, adalet idesi ve özgürlüğün gerçekleştirilmesinde sivil itaatsizliğin meşruluğu sorunu, bu eylem tarzının ifade biçimi olarak değerlendirilmesi tartışmasından hareketle başlatılmış ve tartışmayı, sivil itaatsizliğin sıradan suçlu eyleminden ayrılan özelliklerinin incelenmesi izlemiştir. Bu bağlamda özgürlük kullanımlarını bir krize sokmayan sivil itaatsizliğin, bir çözüm çabası olması nedeniyle, etik açıdan meşruluğunun teslim edilmesi de görece kolaylaşmıştır. Dolayısıyla anayasal demokrasilerde direnme, sivil itaatsizin eylemini kamusal iyinin gerçekleştirilmesi bağlamında değerlendirmede araç konumuna getirilebilmektedir.

1. Tanım Çerçevesi

Sivil itaatsizlik, *ciddi haksızlıkların giderilmesi önünde engel oluşturan durumlara karşı başvuru olan bir yöntemdir*. Bunun anlamı, yasal yollarla sonuç alınamayan her sorunlu konuda bu yönetime başvurulamayacağıdır. Tartışmalı nokta, ciddi haksızlıkların ne olduğuna ilişkindir. Rawls, eşit özgürlük ve şans eşitliği ilkelerinin ihlalini ve bu ihlalin uzun süre devam etmesini ciddi haksızlık kabul etmektedir. Örneğin belli kesimlerin elinde mülkiyet, seçme-seçilme haklarının elinden alınması, dini grupların baskı altına alınmaları herkesçe görülebilen ciddi haksızlıklardır. Rawls bu noktada bu ihlaller karşısında sivil itaatsizliğin yumuşak bir karşı çıkış yöntemi olacağını belirtmektedir¹. Keaton, sivil itaatsizliği, yönetimin bir yanlışını protesto etmek ya da toplumda iyileşmeyi başarmak niyetiyle ve kasıtlı ve açık yasa ihlali gerçekleştirmek suretiyle yapılan

¹ John Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı”, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, (Çev. Yakup Coşar), 2.b., (İstanbul: Ayrıntı,2001), s. 62.

bir hareket² olarak tanımlamaktadır. Keaton, iyileşmeyi gerçekleştirmek hedefini, yöntemin özellikleri ile birleştirilerek bir tanım vermektedir.

Gisela Raupach-Strey'in sivil itaatsizlik konusundaki açıklamaları, kavramın betimleyici anlamdaki şu noktalarına işaret etmektedir³:

- Sivil itaatsizlik, şiddetten arınmışlık tutum ve düşüncesinden, başkalarının kişiliği karşısındaki saygıdan doğar ve gelişir.
- Temel bir soruna başka yollarla dikkat çekilemediğinde, içsel bir zorunluluktan kaynaklanır.
- Sivil itaatsizlik, bilinçli ve sınırlı bir norm ihlali olup, sivil itaatsiz bunun sonucundaki yaptırımı, diğer bütün demokratik kuralların ve çığnenen kuralın başka durumlarda geçerliliklerinin açıkça tanınması koşuluyla kabul eder.
- Koşulludur; şiddetsiz eylemlerin ilk iki basamağı olan dikkat çekici, gösterisel ve yasal biçimde girilen eylemler başarı sağlamadığı takdirde gündeme gelebilir, tartışılabilir.
- İtaatsizin dünya görüşünün farklı olabilmesine rağmen temel bir haksızlığa karşı gelmektedir.
- Bu haksızlığa karşı çıkma araçlarının inandırıcı olabilmeleri için amaçla çelişmemeleri zorunludur.
- Sivil itaatsizlik sembolik kalmalıdır. Sembolik eylemler yönetimi bir düşman gibi görmeyip kişi ile konuyu birbirinden ayırmaya, iletişim kurmaya ve olumlu anlamıyla birbiriyle tartışmaya çalışır. Şiddetten arınmışlık bir düşmanlığı giderme yöntemidir.
- Sivil itaatsizlik yeni ahlaki yargının kamu tarafından benimsenmesi, en azından siyasi bir karara dönüştürülebilecek bir çoğunlukça desteklenmesi umuduyla yaşar.

Sivil itaatsizliğin ancak demokratik hukuk devleti ve onun değerleri çerçevesinde tartışılabileceğiyle ilgili tanım en iyi biçimini Ökçesiz'de bulmaktadır: “*Sivil itaatsizlik hukuk devleti idesinin içerdiği üstün değerler uğruna kamuya açık ve yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen, bu sırada üçüncü kişilerin daha üstün bir hakkını çiğnemeyen, barışçıl bir protesto edimidir*”⁴. Tanımda yer alan, eylemin üçüncü kişilerin daha üstün bir hakkını çiğnememesinden anlaşılan, eylemin şiddet ögesinden uzak durularak gerçekleştirilmesidir ki bu durum bir başkasına zarar

² Morris Keaton “The Morality Of Civil Disobedience”, *Texas Law Review*, V.43, 1964-1965, s.508.

³ Gisela Raupach-Strey, “Widerstand und ziviler Ungehorsam.ein Beitrag zur Klarung der Begriffe”, *Widerstandsrecht in der Demokratie*, s.166 vd, *Nicholaus Fleish, Ziviler Ungehorsam oder gibt es ein Recht auf Widerstand im schweizerischen Rechtsstaat* (doktora tezi) Bern-1989, s.122'den aktaran, Hayrettin Ökçesiz, “Sivil İtaatsizlik Kavramı ve Olgusu”, *Sivil İtaatsizlik*, (İstanbul: Afa,1995),ss.11-12.

⁴ Hayrettin Ökçesiz, *Sivil İtaatsizlik*, 2. b., (İstanbul: Afa,1996), s.130.

vermeme olarak sivil itaatsizlik eyleminin temel belirleyici öğelerindendir.

Sonuç itibariyle sivil itaatsizlik; yasal süreçlerle ve yöntemlerle sonuç alınamayan tartışmalı sorunlar karşısında, yasaya aykırı ancak kamuoyunca algılanabilirlik noktasında açık biçimde gerçekleştirilen, buna bağlı olarak kamuoyuna çağrı işlevi gören, eylem sonucundaki yaptırımı göze alması ve dayandığı diğer unsurlar nedeniyle ahlakiliği de kabul edilen, bireysel ya da genellikle kolektif nitelikli eylem tarzıdır⁵.

2. Sivil İtaatsizliğin Unsurları

Sivil itaatsizlikle ilgili incelemeler sırasında, giderek çoğalan yasal ve ahlaki sorunların aşılması noktasında, sivil itaatsizliğin savunulup savunulamayacağı sorusuna cevap aramaktan çok, farklı görüşleri de kapsayacak biçimde bazı belirlemeler yapılması gerekmektedir. Bu belirlemeler, sivil itaatsizliğin diğer yasa ihlallerinden farklılığının başka bir deyişle unsurlarının ortaya konulmasıyla netleşmektedir.

Bazı hukukçular ve hukuk felsefecileri, sivil itaatsizlikle alışılmış kanun ihlalleri arasında bir farkın olmadığını belirtmektedirler. Ancak Blackstone'a göre ikisi arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır;

İlk olarak sivil itaatsizin amacı başlı başına ihlal olmayıp, vicdanının sesini dinleyerek yasayı ihlal etmektir. Buradaki ihlal, adaletsiz ya da haksız yasalardan dolayı rahatsızlık hissedenerin, *kamu vicdanına* özen göstererek, amaçlarını *açıkça ifade etmek* üzere gerçekleştirilen bir eylemden kaynaklanır. İkinci olarak, sivil itaatsiz adaletsiz olduğunu düşündüğü kanunlara ve yönetime karşı açıkça eyleme girişmekte, dolayısıyla ihlalini gizlemeden gerçekleştirmektedir. Sivil itaatsiz eylemciler genellikle otoritelere karşı gelmenin tasarlanmış bir eylem olduğunu da bildirirler. Üçüncü olarak sivil itaatsiz, yasa dışı eylemden dolayı –bu durumdan hoşnut olmasa da- yasal merciler tarafından *tutuklanmaktan kaçınmaz*. Sayılan üç kriter, sivil itaatsizlik ile sıradan suçlu aktiviteleri arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Blackstone'un saydığı dördüncü şart, sivil itaatsizlik olarak adlandırılan yasa ihlalinin doğasında *şiddetsizliğin* olmasıdır. Üçüncü kişilerin malına

⁵ Şeniz Anbarlı, *Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (İzmir: Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2006), s.73.

ve mülküne kasıtlı olarak zarar veren ya da yönetime isyan eden birey ya da gruplar, sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirilemezler⁶.

2.a. Yasaya Aykırılık

Pozitif hukuka uyma ödevinin ahlaki sınırları konusu, 2.Dünya Savaşı sonrasında başlayarak gerek teorik gerekse pratik yönden tartışmalıdır. Kişinin kendi ahlak görüşüne karşı da olsa yasalara uyma yükümlülüğü altında bulunması pozitif hukukun temel kuralıdır. Bununla birlikte bazı hukukçular pozitif hukuk kuralına rağmen temel ahlak ilkelerine açık biçimde aykırı normlara uyulmaması gereğine işaret etmekte hatta insanlık idealine aykırı pozitif kurala uyulmasının kişiyi suçlu sayacağı belirtilmektedir. Örneğin, 2. Dünya Savaşı sonrasında Federal Almanya'da Yahudi soykırımı fiilini işleyenlere, bu fiilleri yürürlükteki yasalara uygun olarak gerçekleştirmelerine rağmen, hukuken savunulamayacağı gerekçesiyle mahkûmiyet kararı verilmiştir⁷.

Pozitif yasaların her zaman adaleti gerçekleştiremediği noktasındaki bir anlayışla temellenen sivil itaatsizlik, adaletsiz olduğunu düşündüğü pozitif hukuk kuralına yine bir pozitif yasaya aykırı davranarak karşı çıkmaktadır. Eylemcinin amacı, bu şekilde davranarak hem eleştirdiği yasanın ahlakiliği sorununu tartışmak hem de yasa eğer anayasaya aykırı ise buna dikkat çekmektir. Buradan hareketle bir sivil itaatsizlik eyleminin en belirgin unsuru yasa karşıtı bir eylem olmasıdır.

Eyleme katılanların amacı yalnızca yasanın anayasa uygunluğunu sınamak olmayıp düzenlemenin anayasaya uygunluğuna karar verilmesi durumunda bile direnişe devam edilmesidir. Eylemin yasaya aykırı olup olmadığı hususu, sorunu sadece karmaşık hale getirmektedir. Adil olmadığı gerekçesiyle yasalara karşı çıkan sivil itaatsiz, yargıçların kendi fikirlerini paylaşmamaları nedeniyle eylemine son vermemektedir⁸. Sözü edilen gerekçeyle eylemin sürdürülmesi, ihlalin sonuçlarına katlanma bilinci yanında ihlalin bilinçli ve kasıtlı bir ihlal olduğunu kanıtlamaktadır.

Sivil itaatsiz, gerçekleştirdiği yasa ihlalini gizlemeye kalkışmayacağı gibi aksine ihlalin görünür olmasına dikkat etmektedir ki bu durum, sivil itaatsizin genel stratejisini açıklamaktadır. Buradan hareketle sivil itaatsizlik, sıradan yasadan kaçınma eyleminden farklı bir

⁶ W.T.Blackstone, "Civil Disobedience: Is It Justified?", *Georgia Law Review*, Vol.3, (1968-1969), s. 679.

⁷ Adnan Güriz,, *Hukuk Felsefesi*, (Ankara: Siyasal,2003),ss. 18-19.

⁸ Rawls, "Sivil...", s. 7.

katgoride değerlendirilmelidir Örneğin yakalanmak istemeyen bir trafik ihlalcisi sadece bir kaçaktır, sivil itaatsiz değil⁹. Sivil itaatsizliğin siyasal bir taleple ortaya çıktığı düşünüldüğünde bu örnek başta bu tür bir talep içermediğinden dolayı sivil itaatsizlik sayılamayacaktır. Yine buradaki ihlalcinin sıradan bir yasa ihlalcisi olduğu, eylemin sorumluluklarından kaçınmak üzere davrandığı anda anlaşılmaktadır. Yasaya aykırı davranmak daima yanlış bir tavır olarak da değerlendirilmemelidir. Özellikle Almanya'nın 1933-1945 Nazi Hükümeti gibi rejimlerde bir yurttaş için yasadan kaçmak garantili olabilir. Yurttaş orada yönetimi zorlayarak ya da isyan ederek onu değiştirmeyi ümit edemez.

Lindsay'a göre demokrasinin amacı, yönetimde düzenli değişimi sağlamak için barışın sağlanmasıdır. Demokrasinin yasası, özgürlüğü tesis etmeye ve genişletmeye çalışır. Bu bağlamda demokrasinin gücü, yasanın korunmasıyla ilişkilidir. Dolayısıyla demokrasi, yasanın devamlılığı noktasında temel emniyet olacaktır ki bu anlayış, yasaya yönelen karşı çıkışlarda yasayı, demokratik usullerle yapıldığı gerekçesiyle dokunulmaz kılabilecektir¹⁰. Yasanın demokratik usullerle yapılmasından kastedilen, müzakereci usullerin kullanılmasıdır. Dolayısıyla müzakereci demokrasinin yanılmazlığına vurgu yapan bu düşünce, Cicero'dan bu yana benimsendiği haliyle yönetenler ve yönetilenlerin daima yasaların altında olduğu gibi bir düşünceye yol açmıştır. Rasyonel müzakerelerle geliştirilen ve artırılan bu yasaların onlara uyma eğilimini de geliştireceğine inanılması liberal demokrasinin en önemli argümanıdır¹¹. Belirtilen usullerle hazırlanan yasaların itaatsizlik önünde bir set oluşturduğuna dayanan bu görüş kanımızca yerinde değildir. Zira müzakereci usuller yasaya direnmeme noktasında her zaman barikat olamayacakları gibi, müzakerelere toplum kesimlerin tamamının dâhil edilmemesi gibi önemli noktalar da gözden uzak tutulmaktadır.

2. b. Açıklık ve Kamuoyuna Çağrı

Ökçesiz'e göre sivil itaatsizlik kavramının üzerinde en az tartışılan unsuru, kamuya açık gerçekleştirilmesidir. Sivil itaatsizlik Latince "protest"- "protestor" (aleni olarak ifade etmek) ile ilişkilendirildiğinde, ilkesel olarak gizliliğin bu kavramı nitelemeyeceği

⁹ Keaton, "The Morality...", s.508.

¹⁰ A.D. Lindsay, "The Modern Democratic State", *Modern Political Ideologies*, (New York: Oxford University, 1959), s. 71.

¹¹ Walter Lippmann, "The Public Philosophy", *Modern Political Ideologies*, s. 96.

açıktır. Sivil itaatsizlik bir çağrı işlevini üstlendiği için mesajını muhatabına etkili ve uygun araçlara kullanarak ulaştırmak istemektedir¹². Buradan hareketle, kamuya açık olarak gerçekleştirilmeyen ve çağrı işlevi görmeyen edimler sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirilemeyecektir.

Açıklık, sadece eyleme katılanların kendilerini gizlemeksizin eylemde bulunulmasını değil, eylemin kamuoyu tarafından *algılanabilir* olmasını gerektirmektedir. Bunun yanında eylemin başından sonuna kadar açık olmasının sivil itaatsizliği tümüyle başarısız kılacağı yolundaki endişelere de rastlanmaktadır. Dworkin buna ilişkin olarak kaçan köleyi saklayan kişinin tavrını örnek gösterir. Bu tür eylemde gizlilik şüphesiz önemlidir. Ancak eylem gerçekleştirirken mutlaka kamuoyuna duyurulmalıdır. Açıklık konusunda, eylemin hesaplanabilir olması da önemlidir. *Hesaplanabilirlik*, eylemin gerek seyri gerekse sonuçlarının eylemin başında söylenenlere uygunluğudur. Örneğin sessiz oturma eylemi yapılacağı belirtilmişse, bunu ardından başka bir eylem gelmemelidir. Bu noktada hesaplanabilirlik, eylemcinin samimiyetinin de ifadesidir¹³. Sözü edilen samimiyet, aynı zamanda eylemin terörize edilmesinin ve amacını aşmasının önünde ciddi bir set oluşturmaktadır¹⁴. Bir sivil itaatsizlik eyleminde başta belirlenen eylem biçiminin terk edilmemesi eylemin hesaplanabilirliğini artırması bakımından olduğu kadar, eylemcinin ahlaki motivasyonu terk etmemesine işaret etmesi bakımından da anlamlıdır. Bu şekilde davranarak kamu vicdanına çağrıda bulunan sivil itaatsiz toplumun adalet duygusuna seslenmektedir ki bu seslenişin açık biçimde gerçekleştirilmesi, tüm bu değerlendirmeler için olmazsa olmaz bir ön şart olarak belirmektedir. Sivil itaatsizlik eylemcileri, eylemi kamuoyu önünde yani açıkça gerçekleştirirken, hedefleri çoğunluğun adalet duygusuna seslenmek olduğundan, meşru gördükleri taleplerini kabul etmeyi isteyip istemediğini düşünmesi için kamuoyunu yönlendirmiş olmaktadır. Rawls, sivil itaatsizliğin kamusal bir edim olmasının nedenini, kamusal ilkelere başvurusu ve kamuda açık biçimde sergilenmesiyle¹⁵ açıklamaktadır.

¹² Ralf Dreier, “Widerstandsrecht im Rechtsstaat? Bemerkungen zum zivilen Ungehorsam”, *Recht-Staat-Vernunft. Studien zur Rechtslehre* 2, Frankfurt/ M 1991, s.64’den aktaran Ökçesiz, *Sivil İtaatsizlik*, s. 122.

¹³ Yakup Coşar, “Sivil İtaatsizlik”, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, s. 11.

¹⁴ Yakup Coşar, “Kavram Ve Eylem Olarak Sivil İtaatsizlik”, *Varlık Dergisi*, Mart 1997, S.1074, s. 2.

¹⁵ John Rawls, *Theory Of Justice*, Harvard University Press, 1971, S. 363-367’den aktaran Solmaz Zelyut Hünler, *Rawls ve Maclhyre İki Adalet Arasında Liberal ve Komüniteryan Düşüncelerin Çatışma Alanı*, (Ankara: Vadi,1997), s. 69.

Özlem, açıklığın, yasaya uygun eylemlerde de karşılaşılan bir özellik olduğuna dikkat çekmekte bu nedenle de açıklığın, sivil itaatsizlik eylemlerine ait bir unsur biçiminde görülemeyeceğine değinmektedir. Diğer bir deyişle açıklık, sivil itaatsizlik eylemlerinin ayırt edici özelliği olamayacaktır. Özlem'e göre sonuçta açıklık unsuruna bu kadar vurgu yapılmasının nedeni psikolojik olup bu vurguyla eylemin toplumda, yetkili mercilerin gözünde kuşku ve antipati uyandırmaması amaçlanmakta, hoşgörü beklentisi içinde bulunmaktadır¹⁶. Sivil itaatsizliğin açıklığına ilişkin yapılan bu yorumda, karşılaştırmanın yasaya uygun eylemlerle değil yasaya aykırı eylemlerle yapılmasının daha uygun olduğu söylenebilir. Çünkü açıklık, sivil itaatsizliği yasaya aykırı diğer eylemlerden ayıran temel nitelik olması nedeniyle olgunun karakteristik özelliğidir.

Yapılan bir haksızlığın kamuoyuyla paylaşılmasında, olayı protesto etmeye yönelik olarak şarkılar da bazen bir araç görevi üstlenebilir. 1. ve 2. Dünya Savaşları, Vietnam Savaşı ve Körfez Savaşı, savaş karşıtı şarkılar üretmiş ve bu şarkılar, mazlum halkların bir tür protesto ve çağrı aracı olmalarının yanında kamusal coşkunluğu artırmaya yönelik bir misyon da üstlenmişlerdir¹⁷. Toplumsal değişim amacı güden hareketlerde hayati bir önemi olan şarkılar, politikacıları protesto eden sivil kesimler, savaş karşıtları, insan hakları savunucuları tarafından kullanılmıştır. Sadece savaşın muhatabı halklar tarafından değil aynı acıyı paylaşan kesimler tarafından da şarkılar, ikna edici gücü sayesinde protesto edilen konuya duyarlı insanların inançlarını tazelemektedir¹⁸. Türkiye'de söz konusu özellikleriyle, 1980 askeri darbesini izleyen dönemde birçok şarkı ve şarkıcı yasaklanmış ve tartışmalı bir konuya dikkat çeken şarkılar, rejimin tehdit algılaması kapsamına dahi girebilmiştir. Günümüzde ise savaşın verdiği acıyı ve barışa olan özlemi anlatan şarkılar, bazen bir protesto bazen de bir ağıt biçiminde özellikle Ortadoğu halkları tarafından uzun süre söylenecek görünmektedir.

¹⁶ Doğan Özlem, "Sivil İtaatsizlik Üzerine Bir Felsefi İnceleme Denemesi", *Sivil İtaatsizlik, Disiplinlerarası Kolokyum*, 7,9 Kasım 1997, Bursa, Yay. Haz. Hayrettin Ökçesiz, (İstanbul: Demokrasi Kitaplığı, 1999), s. 86.

¹⁷ Kenneth E. Boulding, "Nonviolence and Power in the Twenty Century", *Nonviolent Social Movements A Geographical Perspective*, Ed. Stephan Zunes v.d., (Massachusetts: Blackwell, 2000), s. 15. Şarkılar, kriz dönemlerinde kalabalığın birlik olmaktan duyduğu heyecanın bir yansıması olabilmektedir ki bunun en iyi örneği sivil haklar hareketinin şarkıları birlik yolunda araçsal hale getirmesinde izlenebilir. Jasper, James M., *Ahlaki Protesto Sanatı Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık*, (Çev. Senem Öner), 1. b., (İstanbul: Ayrıntı, 2002), s. 289.

¹⁸ Ali Murat Yel, "Savaş Karşıtı Şarkılar ve Sivil Toplum", *Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*, S.3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2003, ss. 77-83.

2.c. Şiddet Dışılık

Sivil itaatsizlik eylemindeki ihlal sembolik olup, protestonun şiddet dışı araçlarla sınırlandırılarak gerçekleştirilmesi esastır. Şiddetin ne olduğu ya da sınırının nerede başlayacağı tartışmasında şu sorular cevap beklemektedir: her tür zor uygulaması şiddet midir? Psikolojik baskı aynı kategoride değerlendirilebilir mi? Genel kabul gören anlayış, eylemin gerek karşıtlarının gerekse eylemden etkilenen üçüncü kişilerin fiziki ve psikolojik bütünlüğüne zarar vermemesidir¹⁹. Fiziksel zorlama, şiddet için gerekli bir faktör olmasına rağmen, ayırt edici bir özellik değildir. Zorlama ve şiddet arasında hatırı sayılır bir farklılık bulunsa da zorlamanın top yekûn bir şiddete dönüşmeyeceği noktasında bir ayrıma gidilebilir. Şiddet eylemlerinden bazıları diğerlerini ortadan kaldırır. Bazı zorlama eylemleri, potansiyel şiddeti ortadan kaldırabilir ya da durdurabilir. Genel olarak bakıldığında kabul edilen, zorlamanın, şiddetin kontrol altına alınmış hali²⁰ olduğudur. İster fiziksel ister psikolojik şiddet, insanlara yöneldiğinde gerçek tahribatı ifade etmektedir. Sınırlandırılmamış şiddet, kaosa götürebilir. Ancak bu durum baştan sona olumsuz bir durum olmayıp, düzen yokluğunun, bütünlüğün antitezi olduğu da unutulmamalıdır. Böyle düşünüldüğünde Miller, insanların diğerlerine göre daha az yoğunluktaki şiddeti göreceli biçimde yaratacaklarına dikkati çekmektedir²¹.

Toplumsal çatışmaları ve bunlara bağlı ortaya çıkan psikolojik çatışmaları, insanların doğuştan getirdikleri saldırganlıkla açıklama yönündeki eğilimlerin hala yaygın olduğu göze çarpmaktadır. Saldırganlığı insan evrimi çerçevesinde inceleyen ve insanın doğuştan saldırgan olduğunu savunanlar, saldırganlığı insanın hayatta kalması yolunda gerekli bir parça olarak yorumlamışlardır. Freud'a göre "*eğer insanlar saldırgan davranışlarda bulunamazlarsa, saldırgan enerji birikir ve kendine bir çıkış arar ve eğer bir şekilde davranışa yansımazsa, sonuçta ruhsal rahatsızlık şeklinde kendini gösterir*"²². İnsanların saldırganlık dürtüsüyle donatıldığı görüşü temeli olmayan bir görüştür. İnsanlar, herhangi bir tehlikeyle karşılaştıklarında, bütün fiziki aygıtlarını farklı bir kaynağa otomatik olarak yöneltmekte doğuştan gelen bir potansiyele sahiptirler. Ancak saldırganlık olarak da

¹⁹ Yakup Coşar, "Kavram ve Eylem Olarak...", ss. 2-3.

²⁰ William Robert Miller, *A Christian Interpretation*, (New York: Schocken, 1966), s. 34.

²¹ Miller, *A Christian..*, s. 33.

²² Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Yeni İnsan Ve İnsanlar*, 10.b., (İstanbul: Evrim,1997), s. 349.

yorumlanabilecek bu özelliğin, çatışma tarafından harekete geçirildiği göz ardı edilmemelidir. Bir kişinin saldırı ile yüz yüze gelmesi, birinden nefret etmesi şeklindeki ilk davranış, insanların birbirlerini yaralamak ya da öldürmek için saldırmalarıdır. Üzerine vurgu yapılması gereken ise bunlar olmadan nasıl bir arada yaşanabileceğidir. Tarihsel süreçteki pratikler, bunun gerçekleştirilmesinin yolunu, şiddetin tek bir merkezden yönetilmesinde, başka bir ifadeyle fiziksel şiddetin hükümetlere bağlı askerler ve polisler tarafından temsil edilmesinde²³ görmüştür.

Devletin, bireyler arasındaki şiddeti önleme ya da sınırlandırma amacına yönelik olarak fiziki şiddet tekeli elinde tutması, şiddeti kontrol etme amacı yanında, şiddeti kullanabilen yegâne güç olmasına bağlı olarak, *kontrolü şiddetle sağlama* çabası ile de sonuçlanmıştır. Öyle ki insanlık tarihi, varlığını şiddet kullanma üzerinden tanımlayan siyasi iktidar ya da liderlerin toplumlarına yaptıkları baskıların örnekleriyle doludur. Bu bağlamda insanlığın serüveni, şiddet kullanana karşı yürütülen direnme ya da itaatsizlikle birlikte ilerlemiştir.

Şiddete şiddetle karşılık vermede devletin üstünlüğünün mutlak olduğu görülse de bu üstünlük, iktidar yapısı bozulmadığı sürece yani emirlere itaat edildiği sürece geçerlidir. Emirler itaat edilmeyen yerde şiddet araçları giderek yarayışsız hale gelecek²⁴ bu noktadan itibaren artırılan şiddet de iktidarın çözümlüşünü durdurmayacak aksine bu çözümlüşü hızlandıracak etki yaratacaktır.

Bir eylemin şiddet eylemi olarak isimlendirilebilmesi için, şiddetin bir kişinin saygınlığını küçültmesi, onu ya da yakınlarını olumsuz yönde etkilemesi gerekmektedir. Psikolojik şiddet, fiziksel etki doğurmasa da geçici panik benzeri travmalara yol açabileceği gibi ölüme yol açan psikomatik reaksiyonlara da neden olabilir. Miller'e göre bir başkasının davranışına bağlı olarak, bir kişinin kendisine uyguladığı şiddet, yüksek derecede manevi anlamda bir şiddettir²⁵. Fiziksel kaynaklı olmamakla birlikte manevi şiddetin psikolojik rahatsızlıkları yol açması bağlamında fiziksel etkiler doğurabileceği söylenebilir.

Şiddet dışılığın açık ve yeterli farklılıkları ortaya konulamadığı için ancak genel yollarla tanımlanmaya çalışıldığı ve bu bağlamda, pasif direnme biçiminde değerlendirildiği görülmektedir. Bireyler kadar gruplar

²³ Norbert Elias, "Şiddet ve Medeniyet: Fiziki Şiddet Üzerindeki Devlet Tekeli ve Bunu İhlali", (Çev. Ahmet Çiğdem, Levent Köker), Jhon Keane, *Sivil Toplum ve Devlet*, (İstanbul: Ayrıntı, 1988), ss. 197-199.

²⁴ Hannah Arendt, *Şiddet Üzerine Seçme Eserler 6*, (Çev Bülent Peker), (İstanbul: İletişim,1997), s. 55.

²⁵ William Robert, Miller, *A Christian...*, s. 33.

arasında da geçerli olan şiddet dışılığın çerçevesini belirlemek için öncelikle bir eylemde eyleme katılan kişi ya da grupların endişe ve öfke görüntülerinin üzerinde durulması gerekir.

Gregg'e göre eğer bir kişi eylem esnasında kendisini, karşısındakine göre daha güçlü hissederse öfkeli biçimde hareket edecek, karşısındakinin daha güçlü olduğu için tehlikeli olacağını tahmin eden kişi ise endişe içinde olacaktır. Öfke ile hareket eden kişiye hâkim olan psikoloji nefret olarak tanımlanabilir. Engellenmiş ya da ertelenmiş öfkenin bir sonucu olan nefret, karşısındakine zarar vermeye yol açacaktır. Endişe ve öfke, diğer taraftan kitle şiddetsizliğine dayalı direnişin nasıl mümkün olacağı noktasında ipuçları vermektedir. Kitlelere hâkim olan endişe ve öfke, ordu gibi disiplinli güçler tarafından kontrol edilebilir. Savaş dönemleri bu kontrol ve disiplinin pratik ve etkili olduğunu göstermiştir²⁶. İnsanoğlunun savaş disiplini konusunda, şiddet dışı direnme disiplinine göre daha tecrübeli olmasına rağmen, şiddet dışı direnmenin gerçekleştirilmesi daha zordur. Öncelikle şiddet dışı direnme disiplini, endişe ve öfkenin kontrolünü gerektirir. Bu kontrol ise sadece psikolojik dayanaklık değil aynı zamanda beslediği bir felsefi kaynağa da muhtaçtır. Öfke ve şiddetin kontrolünün en iyi örneği Gandhi'nin 1922'de Chauri-Chaura ayaklanmalarından sonra Hint siyasal bağımsızlığı için isimlendirdiği hareketinde görülmektedir

Şiddet dışı bir eyleme katılanların birçoğu, şiddetsiz direnmenin felsefesini akla ve ruha uygun biçimde kavrayan kişiler olup yine birçoğu daha önce mutlaka bir boykota, sessiz oturma eylemine ya da yasa dışı bir gösteriye katılmışlardır. McAllister, klasik şiddet dışı direnme taktiklerini, işçi direnişleri, boykotlar, kadın hareketleri, fiziksel engelleme, açlık grevleri, vergi direnişleri ve sivil itaatsizlik²⁷ şeklinde sıralamaktadır. Görüleceği üzere sivil itaatsizlik, şiddet dışı direnme içinde ayrı bir kategori biçiminde değerlendirilmektedir. Sivil itaatsizliği tanımlayan en önemli unsur şiddetsizlik olsa da şiddetsizlik başka birçok bireysel ya da toplumsal, yasal ya da yasaya aykırı eylemde kullanılabilir. Buradan hareketle, şiddetsizliğin sivil itaatsizliği niteleyen tek unsur olmadığı gibi her şiddet dışı eylemin de sivil itaatsizlik kapsamında ele alınamayacağı söylenmelidir. Dolayısıyla sivil

²⁶ Richard B. Gregg, *The Power Of Nonviolence*, (New York: Schocken, 1966), ss. 66-68.

²⁷ Pam, McAlister, "You Can't Kill the Spirit: Women and Nonviolent Action", *Nonviolent Social Movements A Geographical Perspective*, s. 20.

itaatsizlik bir bütün olarak taşıdığı unsurlarla birçok açıdan farklılığa sahip bir direnmedir.

Toplumsal sorunlar karşısındaki duyarlılık ve müzakere ile ilgili değişim olanağı, toplumsal hareketleri yalnızca doyurulması olanaksız isteklerin şiddetli anlatımı olarak görmeyen bir siyasal dizge içinde söz konusu olabilir. Nitekim hak isteklerinin çoğunu, “güvenliği tehdit ediyor” diye gerçek dışı görerek reddeden birçok ülkede değişim mümkün görünmemektedir. Bir toplumsal hareketin gerçekleştirilmesinde, kolektif eylemin toplumun genel çıkarlarını kabul etmesi, siyasal yaşamı tarafların çatışmasına indirgemesi ve kendisinin çatışmalar geliştirmesi gerekir. Ancak toplumsal eylem, sivil itaatsizliğin temel unsuru şiddetsizliği ilke edinerek şiddet düşüncesinden belirgin biçimde ayrı tutulmalıdır. Touraine’e göre şiddet düşüncesi demokrasiye karşı olduğu gibi toplumsal harekete de karşıttır²⁸.

Eylemde şiddet kullanılmaması, müzakere için bir adım görülebilir. Sivil itaatsiz, şiddet kullanmaksızın gerçekleştirdiği eyleminin, kamuoyu tarafından hoşgörülle karşılanacağını ümit etmektedir. Akılcı bir toplumun, çoğulculuk adına hoşgörülü olması gerektiği yolundaki liberal yaklaşım, insan sevgisi ve adalet temalarıyla şekillenir. Bu hoşgörü, Platon’un iyi bir toplum için sözünü ettiği sınırlı bir evrende değil, bireysel ve tarihsel farklılıkları kabul eden, hak istemlerini hoşgörülle karşılayan bir toplumda mümkün olacaktır²⁹.

2.d. Ahlakilik

Bir eylemin yasal olmadığı anda ahlaki de sayılamayacağı sıkça ileri sürülmekte hatta yasal olmamak ahlak dışılık sayılmaktadır. Bu düşüncenin altında hukukun ahlakı yönettiği anlayışı bulunmaktadır ve yeni ahlak anlayışı sunan sivil itaatsizlik bu durumla çelişir görünmektedir. Başka bir durum da, yasaya itaatin bir kanun meselesi olduğudur. Yasal olmayan aynı zamanda gayri meşru kabul edilmektedir. Bu görüş üstün hukuk gereklerini dikkate alma noktasında totaliter³⁰ bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Sözü edilen yasallık ve ahlakilik tartışmaları, sivil itaatsizliğin yasa dışı bir eylem özelliğine karşılık ahlak dışı sayılamayacağı yolundaki görüşlere kaynaklık etmemektedir. Sivil

²⁸ Alain Touraine, *Demokrasi Nedir?*, (Çev. Olcay Kural), 1. b., (İstanbul: YKY, 1997), ss. 89-91.

²⁹ Thomas A. Spragens, *Reason and Democracy*, (London: Duke, 1990), s. 162.

³⁰ H. David Thoreau Mohandas Gandhi, *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*, 2. b., (Ankara: Vadi, 1999), ss. 117-118.

itaatsizlik yasaya aykırı bir eylem olarak ahlakiliği dışlamadığını savunan ender bir eylem türüdür.

Kant, evreninin fizik yasaları kadar ahlak yasaları tarafından da yönetildiğinin kabul edilmesi durumunda, doğru olanı yapmak için ahlak yasasına uygun davranmak gerekeceğini belirtmektedir. Bu anlamda ahlak yasası mutlaktır ve itaat etmek bir ödev olup, en yüksek görevdir de. En yüksek görevin itaat etmek olduğuna ilişkin düşünceler, pratik aklı temsil eden vicdan düşüncesiyle açıklanmıştır. Ödev duygusuna uygun biçimde eylemde bulunma isteği ise Kant'a göre *iyi niyet*³¹. Kant'ın bu görüşünden hareketle itaatsizlik, ahlak yasasına karşı gelmenin bir yoludur ve açıkça ödev duygusuna sahip olunmadığı için yapılan itaatsizlik eylemi de iyi niyet kriterini taşımamaktadır. Oysa sivil itaatsizlik çerçevesinden konuya bakıldığında sivil itaatsiz, baskıcı otoriteye karşı gelerek, mevcut ahlak yasasını sezgisel vicdanı sayesinde reddetmektedir. Hatta bu reddedişle, -itaatsizliğinin, *iyi niyet* kuralını çiğnediğini düşünmeksizin- *kendi ahlak yasasından* hareketle evreni açıklamakta ve açıkça kamu vicdanına seslenmektedir. Dolayısıyla sivil itaatsizin ahlak anlayışı, bireylerin farklı duygusal tepkileri olabileceğini kabul etme noktasında, ayrı ahlak standartlarının da *iyi niyeti* içinde barındırabileceğine bir örnek oluşturmaktadır.

Kant'a göre sözü edilen ödev duygusu, bir yasaya boyun eğme olarak içinde haz barındırmamaktadır. Ancak zorlamayı gerçekleştiren, kendi aklıyla yasayı koyduğundan bir yüceltme anlamı taşır. Bu zorlamanın duygu üzerinde etkisi, yüceltmeyle ilişkili olarak kendini onaylama adını alacaktır. Ödev kavramı nesnel anlamda eylemin ahlak yasasına uygunluğunu, öznel anlamda da ahlak yasasına saygıyı istemektedir ki Kant, yasaya uymak suretiyle kazanılan pozitif değer sayesinde özgürlüğün bilincine varılabileceğini³² belirtir. Konuyu buradan yola çıkarak sivil itaatsizlikle ilişkilendirdiğimizde görülen, sivil itaatsizliğin yöntemi ve felsefesi itibarıyla her ne kadar yeni bir ahlaki tavır alışması yansıtırsa da, içinde yer aldığı toplumun ahlak yasasını doğrudan hedef almadığıdır. Buradan hareketle, mevcut ahlak yasasına saygının getirdiği sonuçlar toplum vicdanını rahatsız etmeyebilecektir.

³¹Bu haliyle söz konusu ahlak anlayışı otoriteci ahlak anlayışına yakındır. bkz. John Herman Randal, Justus Buchler, *Felsefeye Giriş*, (Çev. Ahmet Arslan),(İzmir: Ege Üniversitesi, 1982), s. 190.

³²Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, (Çev. İoanna Kuçuradi, Üller Gökberk, Füsün Akatlı), (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1980),ss. 89, 174.

Blackstone'a göre sivil itaatsizin eylemi toplumu rahatsız da edebilir. Hatta diğer vatandaşların haklarına da tecavüz edebilir. Ancak sivil itaatsiz, eylemi sonrasında yasaları kabul ederek, itaatsizlik eylemine sahip çıkar ve bu hareketiyle de diğerlerinin haklarına saygı duyduğunu gösterir. Bu noktada söz konusu olan *yüksek ahlaki sorumluluk duygusudur*. Sivil itaatsizin vicdana dayalı yasa dışı protesto eylemi, şiddetle karşılaşabilir ancak o asla şiddetle karşılık vermez ve bu haliyle, devlete karşı isyan ederek direnen isyancılardan ayrı bir yerde olduğunu ortaya koyar. Sivil itaatsizlik yasa dışı bir hareket olduğu için kanuna karşı yapılan sade bir protestodan ya da gösteriden çok daha fazla yasaya karşıdır. Ancak yine de isyancı ve anarşistten daha az yasa dışı³³ kabul edilmektedir.

Sivil itaatsizlik eyleminin ahlak yasalarına karşı olmaması gereği, üzerinde durulan temel nokta görünümündedir. Kant, ahlak yasalarının geçerliliğini mutlak zorunluluk taşımalarında görür ki bunun anlamı, ahlak yasalarına yükümlülük nedeninin, insanın doğal yapısında ya da içinde bulunulan dünya koşullarında değil doğrudan saf aklın kavramlarında aranmasıdır³⁴. Buradan olarak gerçekleştirilecek bir sivil itaatsizlik eyleminin ahlak yasalarına yükümlülüğü doğrudan ortadan kaldırmaması gerekecektir. Bu gereklilik, eyleminin kamu vicdanı nezdindeki onaylama için de olmazsa olmazdır. Eylemin, hareket nedeni bakımından saf aklın gereklerine aykırı olmaması diğer bir deyişle ahlak yasasına aykırı olmaması onu meşrulaştırma işlevini yerine getiren başlıca unsurdur.

Protesto etkinliklerini başarılı kılan, protestoyu gerçekleştirenlerin eylemlerine ahlaki bir ses katabilmeleridir. Protesto, ahlaki duyarlılıkların ve kanaatlerin içyüzünü kavrama ve onları dile getirebilme fırsatı vermektedir. Ahlaki protestonun, geniş çaplı mitingler, yürüyüşler, simgesel ve stratejik bölgelerin işgali, kışkırtıcı görsel ya da sözlü retorik oluşturulması türünden farklı biçimlerine rağmen her grup, belirtilen temel taktiklere dayanarak farklı yöntemler yaratma çabası içindedir. Örneğin hayvan haklarını savunan eylemciler bir gece, esir hayvanları serbest bırakmak için araştırma laboratuvarlarına girmiş, bir başka grup da bir kozmetik şirketinin önünde, hayvanların araştırmalarda

³³ Blackstone, "Civil...", ss. 680-682.

³⁴ Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, (Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1982), s. 4.

kullanılmasının midelerini bulandırdığını göstermek için *kusma eylemi* gerçekleştirmiştir³⁵.

Toplumdaki genel kültürel duyarlılığı değiştirmek amacıyla hareket eden protestocular, haklarının gasp edildiğini ya da adaletsizliklere uğradığını düşündükleri tüm insanlar hatta örneklerde görüldüğü gibi hayvanlar için çarpıcı simgelerle mücadele ederlerken, eylem tarzlarını belirleyen temel unsur ahlakılıktır. Böylelikle belirtilen unsur, kamuya yönelik bir çağrı işlevi gören sivil itaatsizlik eylemlerinin olmazsa olmazı biçiminde değerlendirilmektedir.

Sosyolojik açıdan bakıldığında, eylem bazındaki ahlaki yükümlülükler ikna edici özellikleriyle anlaşmaya yönelik olmayan çatışma çözümü biçimlerine göre alternatif sayılmaya uygun görünmektedir. Diğer bir deyişle sahip olduğu inandırıcı bilişsel içeriğiyle, çatışmacı eylemlerin koordine edilmesinde başvurulan doğrudan şiddet kullanımı ve yaptırım tehdidinde bulunulması gibi biçimlerden üstün durumdadır. Habermas, eylemleri ve niyetleri iyi ya da kötü biçiminde değerlendirirken erdemlilik kavramının, eylemde bulunanların özelliklerini işaret etmede kullanıldığını belirtmektedir. Buradaki ahlaki duygular ve değerlendirmeleri de ahlaki yargıların temellendirileceği iddia edilmektedir³⁶.

2.e. Eylem Sonrası Sorumluluğu Üstlenmekten Kaçınmama

Adaletsiz mahkeme kararları ve ahlak dışı yasalar karşısında hukuka itaat etmenin ahlaki bir yükümlülük olup olmadığı eski çağlardan bu yana tartışılan bir sorundur. Örneğin ABD celp kayıtları incelendiğinde birçok kişinin askerliği reddettiği ve sivil itaatsizlik türünde eylemlere giriştiği görülmektedir. Bu durum, Vietnam Savaşı'ndan bu yana tartışılmış, Vietnam Savaşı boyunca ve sonrasında kabul edilen bu ahlaki pozisyonda ihlalcı, kanunun öngördüğü cezayı incelikle kabul etmiştir. Askerlik hizmetini reddedenlerin barışçı biçimde hapse gitmeyi kabul etmeleri gerektiği ileri süren Olsen, ihlalcileri, Yunan yasalarının baldıran zehri içmekle cezalandırdığı Socrates kadar barışçı³⁷ görmektedir.

Eylemcinin eylem sonrasındaki sorumluluğu üstlenmekten kaçınmaması, sivil itaatsizliğin yukarıda belirtilen unsurlarını

³⁵Jasper, *Ahlak...*, s. 30.

³⁶Jürgen Habermas, *Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak*, (Çev. İlknur Aka), (İstanbul: YKY, 200), ss. 182-183.

³⁷Frances Olsen, "Socrates on Legal Obligation: Legitimation Theory on Civil Disobedience", *Georgia Law Review*, V. 18, 1983-1984, s. 930.

tamamlayan en önemli unsurdur. Bu yönüyle adaletin yerine getirilmesini sağlamaya yönelik eylemci, akıllarda cezadan kaçan bir ihlalcı olarak kalmak istemediğini göstermektedir. Sivil itaatsizin bu davranışının, mevcut hukuk düzenini kabul ettiğini göstermesi bağlamında eylemiyle bir çelişki oluşturduğu düşünülse de bu durum aslında sivil itaatsizliğin felsefesi ile son derece uyumludur. Eylemci yasayı bilinçli şekilde ihlal ederken, bu ihlalin sonuçlarını bildiği için bir anlamda yasayı kabul etmiş olmaktadır. Bu çerçevede Socrates örneğinde olduğu gibi, eylemcinin cezayı göze almak suretiyle eyleminin arkasında durması, kamuoyu nezdindeki eleştirileri bu yönüyle azaltmakta ve pozitif hukukun gerçekleştiremediği adalet idesini kendi ahlaki yöntemleriyle gerçekleştirerek ebedi yasa ile uyumunu göstermektedir.

Çağıl'a göre, pozitif hukuk sahasında gerçekleştirilmeye çalışılan ancak tam anlamıyla gerçekleşmesi mümkün olmayan adalet idesinde yalnızca pozitif hukuktaki normlar değil insanların davranışları da değerlendirilmekte ve yazılı olmamakla birlikte yüce bir anlamı bulunmaktadır. Adalet idesi yazılı olmasa da bir hukuk ve ebedi anlamda bir yasadır. Bu ebedi yasa, pozitif yasalara ek olarak anayasadan da üstün bir olması gerektirir. Antigone'nin, Kreon'un pozitif ancak zalim yasalarına karşı direnmesi ebedi yasanın adalet idesinden başka bir şey değildir³⁸. Adalet idesini gerçekleştirilmesi amacıyla, kamu vicdanı temel alan bu ve benzeri eylemler, bireysel çıkarların gerçekleştirilmesi ya da toplum üyelerinin haklarının çiğnenmesiyle ilişkilendirilemez. Bu açıdan bakıldığında sivil itaatsizlik eylemleri ebedi yasayla uyumlu görünmektedir.

Sivil itaatsizliğin sistemin geneline değil tekil haksızlıklara karşı bir eylem olması, yasal sistemin belirli noktalardaki yanlışlarını gidermeye dönük hareket etmesinde somutlaşmaktadır. Tekil haksızlığa karşı çıkma noktasındaki ortak eylem, eylemi gerçekleştiren örgütlenmelerin kısa ömürlü olmaları sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Kişileri bir araya getiren belirli bir haksızlığın giderilmesi noktasındaki ortak paydadır. Dolayısıyla hedeflenen sonuca ulaşıldığında birliktelik de dağılmaktadır. Sivil itaatsizin, eylem sonrasındaki cezai sorumluktan kaçmayarak gerçekleştirdiği eylemine sahip çıkması, sistemi alaşağı ederek

³⁸ Orhan Münir Çağıl, "Felsefenin Işığında Hürriyet, Adalet, Hukuk Devleti ve Hukuk Kültürü", *İ.Ü.H.F.M.*, C.XXXVI, S.1-4,1960, s. 285.

değiştirmek niyetinde olduğunu göstermez. Bu yüzden de o, eylemiyle adaletsizliği göstermek için apaçık ortadadır.

3.Sivil İtaatsizliğin Aktivist Eylemleriyle Karşılaştırılması

Pasif direnmeyi temel alan sivil itaatsizlik, aktivist eylem tarzlarından önemli ölçüde ayrılmaktadır. Örneğin *anarşistler*, insanların geleneksel kültürün kısıtlamalarının tümünden kurtulduğu bir toplumsal düzen özlemi içindedirler. *Aktivistler* de kurumsal düzenin formları ile uyum içinde olmayı reddederek tümüyle yeni bir toplumsal düzen öngörmektedirler³⁹. Tüm anarşistler, otoriteyi yadsımakta ve birçoğu da ona karşı savaşmaktadır. Ancak otoriteyi yadsıyan herkes anarşist niteliğini hak etmemektedir. Tarihsel olarak anarşizm, toplumu eleştiren ve arzu edilen topluma ait bir görüş olup bir diğerine geçmenin yoludur. Düşünceye dayalı olmayan isyan, iktidarın felsefi ya da dini reddi kişiyi anarşist yapmamaktadır. Anarşizmin amacı her zaman toplumsal değişimdir. Bu doğrultuda tutumu toplumu kınama, yöntemi ise şiddetli ya da şiddetsiz toplumsal isyandır⁴⁰. Anarşistler devletin her biçimini-en az diğerleri kadar kötü olduğu için demokratik devleti dahi reddetmektedirler⁴¹.

Sivil itaatsizlik, belirtilen protesto biçimlerinden ilk olarak barışçıl olması ve bunu gerçekleştirirken toplumsal ya da siyasal sistemle doğrudan bir mücadele içine girmemesi noktasında ayrılmaktadır. Bu noktada sivil itaatsizler, direnişin pasif niteliğinden dolayı, sıkça polisle çatışmaya giren aktivistlerden özellikle ayrılmaktadırlar. Ancak literatürde aktivistleri nitelemek üzere kullanılmaya başlayan “müzakereci” sıfatının, aktivistin eylemini müzakereci demokrasinin unsurlarına bağlı biçimde ehlileştirerek sisteme dâhil etmek üzere kullanıldığı dikkati çekmektedir. Böylelikle, aktivistin eylem özellikleri de dönüştürülmekte, özündeki “aktif”liği kaybederek sivil itaatsizliğe doğru gelişen bir sürece yönlendirilmektedir.

Fung, aktivistlerin sivil itaatsizlik yöntemlerini kullanmak suretiyle, büyük adaletsizlikleri düzeltmek üzere harekete geçtiklerinden söz etmektedir. Sivil itaatsizlik pratikleri genel olarak, sivil haklar gibi belirli bazı politik amaçların gerçekleştirilmesi, AIDS araştırmaları için merkezler kurulması, nükleer silahların sınırlandırılması, kürtajın

³⁹ Anton C. Zijderveld, *Soyut Toplum*, (Çev.Cevdet Cerit), (İstanbul: Pınar,1985), s. 195.

⁴⁰ George Woodcock, *Anarşizm Bir Düşünce Hareketinin Tarihi*, (Çev. Alev Türker), 4.b., (İstanbul: 2001) s. 13.

⁴¹ Robert A Dahl, *Demokrasi ve Eleştirileri*, (Çev. Levent Köker), (Ankara:Yetkin,1996), s. 59.

yasaklanmasına ilişkindir. Sivil itaatsizlikte olduğu gibi aktivistler de idealleri için bir etki yaratmayı amaçlamaktadırlar. Sivil itaatsizlik pratikleri, adalet ve barışın sağlanamamasından kaynaklanan ahlâki kaygılara dayanırken aynı zamanda yasayı da ihlal etmektedirler. Gerek aktivistler gerekse sivil itaatsizler eylemlerini, müzakereci demokrasinin ve adaletin gerçekleştirilmesi için yasal normları ihlal ederken dahi adalete derin bağlılıklarını ve ahlâkilik ölçütlerini terk etmemektedirler. Bu durum, iç tutarlılığının açıklanması zor görünen karmaşık bir duruma işaret etmektedir. Müzakereci aktivistlerin ve sivil itaatsizlerin politik eylemlerindeki seçimlerinde belirli ilkeleri gözettikleri görülmektedir. Bu ilkeler ise doğruluk, yardımseverlik ve orantılılıktır. Her iki eylemci tipi de devrimci olmadığı gibi politik eylemlerinde kurumlarla ilişkilerini azaltmazlar. Belirtilen özellik, müzakereci bir demokrasi ve yönetim yapısının oluşturulması için gerekli⁴² görülmektedir.

Aktivistlerin küreselleşme karşıtı hareketlerindeki dayanışma, sessizlik ve şiddet problemleri tartışılırken, eylem türlerinin sivil itaatsizlik ya da bir başka eylem türünü kategorize etmedeki zorluğu açıktır. Belirli bir protesto eylemi ya da kitlesel hareketlerdeki politik ve yasal ikilem, katılımcıların amaç farklılıkları ve eylem yöntemlerinden hareketle açıklanabilir⁴³. Esmonde, aktivistlerin otoritenin sınırlandırılmasını kamusal güvenliğin korunmasındaki bir tarafsızlık biçiminde sunma eğiliminde olduklarının altının çizmektedir. Burada sivil itaatsizliğe engel görünmez bir içerik de bulunmaktadır. Sınıflandırmalarda, aktivistlerin sistemin meşruluğunu inkâr etmelerine ilişkin tutumları da esas alınmaktadır. Bunun yanında adaletin sağlanmasında, politika ya da hukukun prensiplerinin meşruluk ve ahlakilik açısından da test edilmesine ilişkin bir ölçüt olabilir⁴⁴. Ancak belirtilen test etme ya da test etme niyetiyle eylemler düzenlenmesi sadece aktivistleri nitelememektedir. Sivil itaatsizliğin de özellikle hukuk devletindeki adaletsizlikleri gidermeye yönelik bir sınama amacı taşıdığı unutulmamalıdır. Sistemin hukuksal ya da ahlakiliğinin test edilmesi, aktivistleri ve pasif direnme biçimlerine başvuran sivil itaatsizleri ayırmaya yarayan doğru bir nokta değildir.

⁴² Archon Fung, "Deliberation Before the Revolution Toward and Ethics of Deliberative Democracy in an Unjust World", *Political Theory*, Vol.33, No.2, June 2005, ss. 400-403.

⁴³ Judy Fudge, Harry Glasbeek, "Civil Disobedience, Civil Liberties, And Civil Resistance: Law's Role And Limits", *Osgoode Hall Law Journal*, No. 2/3, Summer/Fall 2003, s. 169.

⁴⁴ Fudge, "Civil...", s. 170.

Küreselleşmenin yarattığı olumsuz sonuçlara karşı çıkma amacıyla gerek Dünya Ticaret Merkezi önünde, gerekse dünyanın farklı ülkelerinde düzenlenen G 8 toplantılarında düzenlenen gösterilere kimi zaman şiddetsizlik hâkim olduğu gibi çoğu zaman da kolluk güçleriyle çatışmaya dayalı şiddet hâkim olmuştur. Bugün dünyanın farklı ticari merkezlerinde düzenledikleri protestolarla seslerini kamuoyuna duyurmayan çalışan bu grupların şiddet eylemlerine başvurmaları, eylemlerin sivil itaatsizlik olarak adlandırılmasına da engel olmaktadır. Sivil itaatsizlik, militan eylemden farklı olduğu gibi, şiddet içeren organize direnişten de tümüyle farklı bir yerde bulunmaktadır.

Dworkin, sivil itaatsizliği bencillik, öfke ve çılgınlıktan kaynaklanan sıradan yasa dışı eylemden ayırır. Sivil itaatsizlik eylemine girişenler, kendilerini toplumun dışında görmezler ve esasta iktidarın ve siyasal birliğin meşruiyetini kabul ederler. Böylece sorumluluktan kaçmayıp aksine yurttaşlık görevlerinin sorumluluğuyla hareket ederler⁴⁵. Buradan hareketle, pasif direnme modeli biçiminde karşımıza çıkan sivil itaatsizliğin, bir ahlaki protesto tarzı olarak nitelendirilmesinin ardında, sözü edilen bilinç düzeyinin bulunduğu söylenebilir. Sivil itaatsizlik, sıradan bir itaatsizlik eyleminden ayrıldığı gibi, ağır yaptırımlar gerektiren itaatsizlikten de ayrılmaktadır. Sivil itaatsiz eylem, sıradan itaatsizliğin aksine seçici ve amaçlı/anlamlıdır. Eylemindeki strateji ve bilgiyi, siyaset felsefesi ile şekillendiren sivil itaatsiz, itaatsizliğine rağmen hukuki ilkelere bağlı görünmektedir⁴⁶. Ancak sivil itaatsizlik, adaletsizliğin giderilmesinin ötesinde tümünden düzenin değiştirilmesi hedefine yöneldiğinde artık sivil itaatsizlikten başka bir şeydir. Dolayısıyla sivil itaatsizlik kendisi tanımlayan unsurların katkısıyla bir felsefi akımı ifade etmesinin yanında zaman ve mekânla sınırlı bir eylemdir.

4. Sivil İtaatsizliğin Meşruluğu Sorunu

Hukuki pozitivism tarafaftalarının benimsediği haliyle meşruluk, pozitif hukuk normuna uygunluktur. Meşruluğun bu dar tanımında sözü edilen, yasal olma halidir. Sorun, pozitif hukuka uygun her kuralın meşruluğu sağlayamaması noktasında başlamaktadır ki tarihin, yasallığın beraberinde meşruluğu getirmediğinin örnekleriyle dolu olması da bunu kanıtlamaktadır.

⁴⁵ Ronald Dworkin, "Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pragmatizi", *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, ss. 142-143.

⁴⁶ Glenn Tinder, *Political Thinking The Perennial Questions*, (Boston: Harper Collins,1991), s. 120.

Meşruluğu toplumsal gerçeklikte arayan sosyolojik okullara göre yürürlükteki hukuk kurallarının meşruluk kuralı toplumsal olgudan gelmektedir. Bu okullar, hukuk kurallarının meşruluğunu, toplumsal olgu ve dayanışmaya bağlamaktadırlar. Bir hukuk normunun toplumsal olguya dayandırılması ve meşruluğunu adaletle birlikte toplumsal gerçeklikten alması yerinde bir gözlemdir. Ancak tek başına dayanışmanın meşruluğu sağlayacağını söylemek de mümkün değildir. Nitekim geçen yüzyılın hak ve özgürlükleri yok sayan tüm diktatörleri dayanışmayı sağlamak adına hareket etmişlerdir. Bu nedenle adalet idesi ve özgürlük, hukuk düzeninin meşruluğu için öne çıkan ölçütlerdir⁴⁷.

Adalet idesi ve özgürlüğün sağlanması çerçevesinden sivil itaatsizliğin meşruluğu incelendiğinde ilk dikkati çeken, sivil itaatsizlik eylemlerinin adaletsiz olduğu düşünülen yasaların ve uygulamaların dönüştürülmesi hedefine yönelmesidir. İkinci olarak siyasi iktidardan daha fazla özgürlük talep edilmesidir. Sosyolojik çerçeveden bakıldığında eylemlerin haklılığı ve meşruluğu tartışması, kamuoyu vicdanında karşılık bulabilmesi ölçüsündedir.

4.a. İfade-Eylem Biçimi Olarak Sivil İtaatsizliğin Meşruluğu

Focucault'a göre, baskı altına almaktan çok biçim verici olan iktidar, insanların susmasını değil konuşmasını ister. İktidar, insanların konuşmak isteyip de dilendiremediği şeyleri ortaya çıkarır ve bunları disiplin altında tutar. Buradan hareketle direnme odaklarının harekete geçmesini önlemez hatta aksine harekete geçmesine çalışır. Zira zaten iktidar "bir" iktidardır. "*İktidar insanları konuşturarak iktidarını yeniden üretir*"⁴⁸. Dolayısıyla iktidar en üstün iktidar bilicisiyle, bu tür hareketleri kendisini çoğaltan unsurlar biçiminde karşılamakta daha da önemlisi ortaya çıkmaları için çaba bile harcamaktadır. Direnme odaklarının harekete geçmesinden anlaşılması gereken, sıkıntılı durumun ifade edilmesi midir?, bunun eyleme dönüştürülmesi midir yoksa her ikisi birden midir? Bu bağlamda bir direnme düzeyi olarak sivil itaatsizlik eyleminin de bir ifade biçimi mi yoksa bir eylem biçimi mi olduğu ya da iki biçimin de birbirini karşılayıp karşılamadığı tartışmalı bir konu durumundadır. Tartışmanın pratikteki önemi, gerçekleştirilen fiilin ifade özgürlüğü ya da eylem özgürlüğü açısından hukuki ve sosyolojik meşruluğunun değerlendirilmesi noktasındadır.

⁴⁷ Niyazi Öktem, Ahmet Ulvi Türkbağ, *Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet*, (İstanbul: Der, 2003), ss. 98-99.

⁴⁸ Ali, Akay, *Michel Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları*, 2.b.,(İstanbul: Bağlam, 2000), s. 30.

İfade özgürlüğü, vatandaşların sert biçimde cezalandırma korkusu yaşamaksızın, siyasal konularda hükümeti, kamu görevlilerini, sosyo-ekonomik düzeni ve ideolojiyi eleştirmek başta olmak üzere kendilerini ifade etme haklarını göstermektedir⁴⁹. Tartışmaya, bir ifadenin gerçekleştireni ve etkileneni açısından nasıl değerlendirildiği sorusuyla başlanabilir. Bir ifade biçimi, ifadeyi gerçekleştiren tarafından makul kabul edilirken, başkaları için sıkıntılı olabilen bazı eylemlerle bir arada bulunabilir. Örneğin, konuşma gürültülü olabilir ya da ifade aracı olan broşür dağıtılması sırasında karmaşaya neden olunabilir. İfade tam olarak saf olmayıp her zaman bir ilaveye yani bir eyleme ihtiyaç duyar. Bir gösteri şüphesiz bir ifade olmasının yanında ifadeden başka bir şeydir de. Kişiler kendilerini ifade edebilmek için iletişimsel olma amacını taşıyan pek çok eylem biçimi kullanmaktadırlar. Örneğin kolluk takmak, tektip giyinmek eylem türleridir. Aslında sözlerle de ifade edilebilecek bu eylemler, daha etkili olma adına sembolik ya da iletişimsel araçlar kullanılarak gerçekleştirilmektedir⁵⁰. Buradan hareketle, sivil itaatsizlik eylemleri de düşünceyi ifade etme araçlarından birisi kabul edilmektedir⁵¹.

Yukarıdaki örnekler, ifadenin sembolik bir eyleme ihtiyaç duyduğunu kanıtlamaktadır. Bu çerçevede tartışma, fiilin kimlerce nasıl değerlendirildiğinden ziyade eylemin, ifadenin zorunlu bir bileşeni olup olmadığı ile ilgili olmaktadır. Bir başka ifadeyle eylem, ifadenin taşıyıcıdır. İfade ve ifade özgürlüğü konusu genellikle düşüncenin sözlü biçimde aktarılması olarak düşünülebilir. Ancak ifade, düşüncenin sözlü, yazılı ya da diğer biçimlerle yansıtılması bağlamında bir eylem gerektirir. Kendisine özgü unsurlara sahip sivil itaatsizliğin ifadesi, çoğu kez kamuoyuna sorunu gösterme amacıyla yapılan bir eylemle sembolleşmektedir. Bu eylem özünde bir ifadenin bileşeni ve sonucudur. Dolayısıyla sivil itaatsizlik hem bir ifade hem de bir eylem biçimidir.

Yönetimin adaletsiz uygulamalarına dikkat çekilmesi bağlamında itaatsizliğin savunulması konusu tartışmalıdır. Tartışma, özgürlüğün, yalnızca yönetimin tavrını ve tarzını eleştirmek olmayıp, aynı zamanda ifade özgürlüğünün önemli bir tamamlayıcısı olarak itaatsizliği savunmaya da saygı göstermekle gerçekleşeceğine ilişkindir.

⁴⁹ Dahl, *Demokrasi...*, s. 90.

⁵⁰ Wojciech Sadurski, *İfade Özgürlüğü ve Sınırları*, (Çev. M. Bahattin Seçilmişoğlu), Liberal Düşünce Topluluğu Avrupa Komisyonu, (Ankara: 2002), ss.56-58.

⁵¹ Adnan Küçük, *İfade Hürriyetinin Unsurları*, Liberal Düşünce Topluluğu, (Ankara: 2003), s. 71.

Yasaya itaatsizlik eyleminin ya da yasadışı eylemin savunulması özü itibariyle demokrasiyle çatışır görünmektedir. Demokrasiye dayalı tez, yasanın ihlal edilmesini savunan ifadeyi, yalnızca demokrasi bulunmadığında savunabilir. Çünkü demokrasiye dayalı tezin temelinde halk egemenliğinin önemine duyulan inanç yatmaktadır. Halkı harekete geçirmek kitle iletişim araçlarının kullanılması *özgür ifade ilkesi* için gerekçe sağlamaktadır. Bu bağlamda yasadışı devrim eylemlerinin savunulması da yalnızca temsil yeteneği bulunmayan yönetimlerin ortadan kaldırılması için mevcut olmak durumunda kalacaktır. Schauer'e göre "*bizim yasadışı davranışın savunulmasını himaye etme isteğimizin ölçüsü, doğrudan doğruya sistemin ideale yetmeme ölçüsüne göre değişebilmektedir*"⁵². Buradan çıkan sonuç, ideal olduğu düşünülen bir yönetime karşı itaatsizliği savunmanın hoş görülemeyeceğidir. Oysa yönetimin ideal olması, mutlak bir ölçüt olmaya yetmemektedir. Zira halkın geneli yönetimin adil ve ideal olduğunu düşünse de aksini düşünenler daima bulunacaktır. Bu bağlamda tartışma aslında iyiye yakın yönetimlere karşı da yasa dışılığın savunulup savunulmaması bağlamındadır. Böyle bir yönetim altında yaşamakla birlikte yönetimin adil olmadığı iddia etmek suretiyle itaatsizliği savunanların kamuoyu vicdanında oluşturacakları yerin değerlendirilmesi gerekir. İşte tam da burada eylemin sivil itaatsizlik türünde bir eylem olması açıklayıcıdır. Çünkü kamuoyunu etkileyecek olan eylemin savunulmasında şiddete yer verilip verilmediğidir.

Demokratik bir yönetim altında silahlı ve çatışmacı yöntemlerin kullanılmasını salık veren bir itaatsizlik çağrısı kamuoyu desteği alamayacaktır. Özetle itaatsizliği savunmanın himaye edilmesi, hem buna imkân tanınması noktasında hukuksal ve idari yönüyle hem de kamuoyunda rahatsızlık yaratmaması yönüyle bir bütündür. Ancak himaye dışında unutulmaması gereken bir durum da sivil itaatsizlik savunucusu ve eylemcisine, bu hakkın ya da himayenin verilmesi değil onun itaatsizliği savunmada kendini hak sahibi görmesidir. Yine de eylemi savunmanın ve gerçekleştirmenin kamuoyu tarafından desteklenmesi ya da en azından reddedilmemesi, bu eylem biçiminin hedeflediği bir şey olarak bile gereklidir.

⁵² Frederick Schauer, *İfade Özgürlüğü Felsefi Bir İnceleme*, Liberal Düşünce Topluluğu, (Çev. M. Bahattin Seçilmişoğlu), (Ankara: 2002), ss. 264-265.

İfade özgürlüğü ile ilgili teorilerde, yönetimin adaletsizliğini görerek bunu açığa vurma hakkının desteklenmesi görüşü savunulmaktadır. Bu, ifade özgürlüğünün devlete karşı hak taleplerini içermesinden ve hatta direnmeye sevk etmesinden dolayı bir dereceye kadar liberal anayasacılığın geleceği için gerekli olduğu noktasında yapılan bir savunmadır. Burada şunun altının çizilmesi gerekir; “*ifade ve vicdan özgürlüğü, hukuk kuralındaki yasal yükümlülük ile ilgili olarak entelektüel tutarlılığı kavranabilen bir anlayış gerektirmektedir*”⁵³.

Spinoza’ya göre düşünce ve ifade özgürlüğü, sözleşmeyi bozma anlamında sistemi tehlikeye atmamalıdır. Dolayısıyla özgürlük, barış için tehlike yaratmaksızın tanınabilmektedir. Sözleşmeyi ortadan kaldıracabilecek her eylem ister halktan isterse yöneticilerden kaynaklansın tehlikeli addedilmektedir⁵⁴. Görülmektedir ki yasal yükümlülükle tutarlılığı kavranan anlayış ifade ve vicdan özgürlüğünün sözleşmeyi ortadan kaldırmaması üzerine kuruludur. Bu noktada, sivil itaatsiz, eylemini ifade etme biçimiyle yasal yükümlülüğe karşı harekete geçtiğinden sözleşmeye de aykırı davranmış olmaktadır. Ancak sivil itaatsizliğin tutarlılığı, adaletin gerçekleştirilmesi amacıyla kural ihlalinde bulunması ve bunu kamuoyu vicdanına aykırı hareket etmemesi çerçevesinde yani daha çok ahlakiliğinde aranmalıdır.

4.b. Sivil İtaatsizliğin Sıradan Suçlu Eyleminden Ayrılması: Adaletin Sağlanması Amacıyla İtaatsizlik

Şiddetsizliğe dayalı gerçekleştirilen sivil itaatsizliği, adaleti sağlamaya yönelik sembolik bir hareket olarak nitelendirenler, bu tür eylemi sıradan suçlu hareketinden ayırmaktadırlar. Sivil itaatsizin eylem amacı sadece yasayı çiğnemek olmayıp aynı zamanda kamusal tartışma ortamı yaratarak adaletsizlik konusunda bir soru sormak ya da pozitif adalet anlayış ve pratiğini sorunsallaştırmaktır.

Sözü edilen eylemlerin farklı bir uzlaşma zemini olduğu ve bazen de suç kategorileri içinde özel bir statü oluşturduğu kaydedilmektedir. Özel statü, yasayla ilgili bir tartışmayı yasayı ihlal ederek provoke etmesiyle ilgilidir. Bu noktada asıl olan hareketlerin adaleti sağlamaya dönük ve yol gösterici olduğunun düşünülmesidir. Amerikan hukuk sistemi, bir sivil itaatsizlik eylemini ikinci derecede bir suç sayıp cezalandırmaktadır.

⁵³ Trs Allan, “Citizenship and Obligation: Civil Disobedience and Civil Dissent”, *Cambridge Law Journal* 89, March 1996, V.55, s, 91.

⁵⁴ Cemal Bali Akal, *Varolma Direnci ve Özerklik Bir Hak Kuramı İçin Spinozayla*, (Ankara: Dost, 2004), ss. 141-143.

Dolayısıyla eylemlere, kamu için önemli bir zarar oluşturup oluşturmadığı konusu tartışılarak bakılmaktadır⁵⁵. Bu durum, sivil itaatsizliğin meşruluğuna ilişkin bir tartışmanın da başlangıcına işaret etmektedir. Eylem süresince verilecek olan zararın ölçüsünün, kamuoyu yanında yasa koyucu tarafından da irdelenmesi ve ikincil bir suç kapsamında değerlendirilmesi, eylemin meşruluğu sorununa da ışık tutabilecektir. Sivil itaatsizliğin meşruluğu ve savunulup savunulamayacağı ile ilgili tartışma özünde baskıya direnme hakkı ve koşulları ile birlikte değerlendirilebilir.

Sivil itaatsizliğin adaletin sağlanmasına yönelik bir ifade ve vicdan özgürlüğü olduğu kabul edilmekle birlikte yasal yükümlülüklerle entelektüel tutarlılığının sağlanması sırasında çelişki yaratabilecek sorunlarla karşılaşılabilir. Sözü edilen, tek başına bireyin ya da topluluğun, adaletsizliğe karşı çıkma anlamında, vicdanın emrettiklerinin mi yoksa yasaların emrettiklerinin mi bir yükümlük olduğu noktasında yaşanacak bir ikilemdir⁵⁶. İşte bu noktada sivil itaatsizlik, sıradan bir yasa ihlalden ayrılarak, eylem sonrasındaki cezaya katlanmayı göze almasından dolayı vicdani bir karşı koyuşu gündeme getirmekte ve bu anlamda da Allan'ın sözünü ettiği entelektüel tutarlılık gerçekleşmektedir.

4.c. Sivil İtaatsizliğin Etik Açısından Meşruluğu

Toplumdaki her meşruluk, aynı zamanda egemenliği paylaşan bir yapı taşı biçiminde anlaşılabilir. Soyut, tek ve mutlak olarak algılanan bir üstün iradenin varlığını günümüzün modern yapıları içinde bir önkoşul halinde sunmak, yanılığa götürecektir. Egemenliği paylaşmada toplumdaki meşruluğu birer yapı taşı biçiminde değerlendiren bu anlayış, mutlak egemenlik anlayışının gerisine dönmek olmayıp bu anlayıştan farklılaşarak yeni bir döneme geçmeye⁵⁷ denk düşmektedir. Egemenliğin mutlak olduğu ve gerek uluslarda gerekse uluslararası alanda sınırlandırılmaması gerektiğine ilişkin düşüncelerin terk edilmesine ve devletlerin birbirlerinin egemenlik alanlarına öncelikle barışçıl ve insancıl gerekçelerle müdahalesine olanak tanıyan argümanların varlığı,

⁵⁵ Andrew Calabrese, "Virtual Nonviolence? Civil Disobedience and Political Violence in In The Information Age", V.6, No. 5, May 2004, s.327. www.emeraldinsight.com/researchregister (Erişim: 14.04.2005).

⁵⁶ Allan, "Citizenship...", s. 91.

⁵⁷ Hayrettin Ökçesiz, "Hukuk Kültürünün Yapısını Nomos-Physis (Toplum-Kültür-Doğa) Çevresinde Yedi Üçüzlü Bir Kurguyla Açıklama Şemasında Egemenliğin İrdelenmesi", *13. STK Sempozyumu*, 27-28 Haziran, İstanbul, 2003, s.11.

artık üzerinde uzlaşmaya varılmış konulardandır. Bunun dışında yurttaşların da kendilerini ve toplumu ilgilendiren konularda egemenliğin kullanımına demokratik-barışçıl amaç ve yöntemlerle katılmaları meşru sayılmaktadır. Bu bağlamda meşru kabul edilebilirliğin ölçütü de belirtilen egemenlik mekanizmasına zarar vermemektir.

Ökçesiz, sivil itaatsizliğin amacının anayasal egemenlik mekanizmasını tahrip etmek değil anayasanın belirlediği çerçevede kalarak, bir düzeltmeyi gerçekleştirmek ya da bu yapıda meydana gelen bir yozlaşmayı engellemek isteyen, bu sırada egemenin emirlerine karşı gelen bir yurttaş eylemi olduğunu belirtmektedir. Buradan çıkan sonuç, sivil itaatsizliğin, yurttaş egemenliğinin algılanma tarzlarından biri olduğudur ki değişen egemenlik sürecinde bu değişimi gerçek kılmaktadır. Sivil itaatsizlik, hukuk devletinde özgürlük kullanımının krize sürüklendiği yerde, “*bir düzeltim çabası*” olarak yurttaşlar tarafından kullanılmasıdır⁵⁸.

Sivil itaatsizliğe etik açıdan meşruluğunu teslim etmede, egemenlik olgusu belirleyicidir. Kaba güç ya da zora yasal düzlemde yer açılmasını isteyen, anayasal egemenliğin tüm kurgularını alaşağı etmeyi hedeflemiş bir eylem biçimi olmayan sivil itaatsizlik, her tür köleleştirmeye karşı oluşuyla, ulus egemenliğinin korunmasındaki bir formülasyon biçiminde görülebilir. Nitekim Gandhi'nin Hindistan'da yürüttüğü sivil itaatsizlik eylemleri, ulusal egemenliğin teminine yönelik bir çabanın göstergeleridir. Bu noktada meşruluğunu, özgürlük gibi bir etik hedeften aldığı için işlevsel bir araç konumundadır.

4.d. Anayasal Demokrasilerde Direnmenin Meşruluğu

Kant'a göre mantiken anayasal bir demokratik devlette, adaletin temini amacıyla direnmenin gerçekleştirilmesi imkânsız olup kamusal iradeyi yansıtan egemene direnme mümkün değildir. Halk egemenliğinde yurttaşlar, hem kanun yapıcı hem de kendi yaptıkları kanunlara direnenler olamazlar. Kant, anayasanın kusurlu olması karşısında savunulacak bir isyan ya da devrim hakkını onaylamamakla birlikte yasal bir reformun yapılabileceğini düşünmektedir⁵⁹. Kant'ı böyle düşünmeye iten neden, devrim hakkının savunulması durumunda, tüm anayasal devletlerin tehlike altına gireceği korkusudur.

⁵⁸ Ökçesiz, “Hukuk...” s.11.

⁵⁹ Immanuel Kant, “The Doctrine of Right, Part I:Public Right”, In Gregor, The Metaphysics of Morals, Cambridge University Press, 1996, s.93-98'den aktaran, Calabrese, “Virtual...”, s. 327.

Anayasal düzeni devrimle değiştirmeyi planlayan direniş hareketlerinin meşruluğu, adaleti gerçekleştirdiği ya da gerçekleştirmediği düşünülen bir siyasal rejim içinde tartışılabilir. Sonuç olarak, demokratik devletlerde direnişin boyutları ile ilgili olarak şu temel meşruiyet zeminlerine sahip olunması gerekir:

- **Demokrasi, daha fazla adalet amacıyla oluşturulan kurumların ve hukuksal yapının bu amacı engelleyici hale gelebileceklerini ve çatışma ihtimalini dikkate alır. Bu tür bir demokrasi, sivil itaatsizliği yapısında gerekli olabilecek düzeltmeler için bir çağrı mekanizması olması nedeniyle hoşgörü ile karşılamalıdır.**
- **Çöküş sürecine girildiğinde vatandaşların haklarını kullanmaları önem kazanır. Ancak demokrasinin çöküş sürecinde önceden doğal olan şeyler de direniş olarak algılanır. Bu nedenle demokratik davranış, çöküş halinde sistem karşıtı bir direnme pratiğine dönüşür.**
- **Demokrasinin çöküş sınırı olan diktatörlükte yasaların meşru saymadığı eylemler demokrasinin korunması adına meşru sayılabilir.⁶⁰**

Russell, iktidarın yola getirilmesinde kullanılacak propaganda yöntemlerine değinirken, hoşnutsuzlukların açık biçimde ortaya konulabilmesi olanağından söz etmekte ve yasayı bozmayı amaç edinen bir eylem yaratmadığı sürece *kışkırtmanın serbest olması* gereğine işaret etmektedir. Demokratik ülkelerdeki iktidarlar yazara göre bu nedenle ulusun hemen hemen yarısının eleştirilerine hedef olabilmektedirler⁶¹. Bu yorumdan hareketle bir tür kışkırtma özelliği de bulunan sivil itaatsizlik konusuna köprü kurulup kurulamayacağı tartışılabilir. Burada, kışkırtmanın çerçevesini belirleyen unsurun yasayı bozmayı amaç edinmemeye olduğu görülmektedir. Bu bağlamda sözü edilen, demokrasinin eleştirme serbestisi olup, buradan sivil itaatsizliğin en başta yasayı ihlal eden bir eylem olması nedeniyle, meşru kabul edilemeyeceği yorumu çıkarılabilir.

Liberal demokrasi, otoriteye itaat ilişkisinin çehresini değiştiren bir anlayışa sahip görünürken, sivil itaatsizin eylemi de kamusal iyinin gerçekleştirmesi hedefine yönelmesi nedeniyle meşru sayılabilecektir. Şöyle ki; demokrasi ve anayasacılık gelenekleri, ortak yaşama ilişkisi çerçevesinde liberal-demokratik politikayı şekillendirirken, hükümeti de hukuk aracılığıyla sınırlandırmaktadır. Halk egemenliği ve halk

⁶⁰ Hans, SANER, “Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu Üzerine, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, (Çev. Yakup Coşar), (İstanbul: Ayrıntı, 2001) s.174.

⁶¹ Bertrand Russel, *İktidar*, (Çev. Erol Esençay), (İzmir: İlya, 2003), s.327.

katılımını da aynı işlevi yerine getirmektedir. Bu noktada sivil itaatsizlik eylemcisi de politikanın doğasını direnmek suretiyle değiştirirken, sahip olduğu yurttaşlık hakkına dayanarak eylemini gerçekleştirdiğini iddia etmektedir. Politik yapının tüm üyeleri için geçerli olmayan bu direnme biçimi, çoğunluktan farklı inançlara sahip gruplar tarafından gerçekleştirilmektedir. Sivil itaatsizlik, sınırlandırılmış bir yönetimi esas alan liberal anayasacılık tasarımı içinde bireysel özgürlüğü sağlamaktadır. Zashin'e göre hükümetin kontrolündeki bu eylem biçimi, katılımı gerçekleştirdiği noktada meşru bir rol de üstlenebilecektir. Liberal demokrasi yurttaşın yalnızca bu şekilde katılımını sağlamakla kalmayıp örgütsel eyleme de izin vermektedir. Dolayısıyla birey, sivil itaatsizlik eylemiyle organize etmekte, düzenlemekte, talep etmekte, düşüncelerini açığa vurmakta ve yönetime tavsiyelerde bulunmaktadır. Sivil itaatsiz eylemci bu özellikleriyle, yönetime katılma hakkının bilincindedir. Sıradan vatandaş için bu bilinç olmaksızın sivil itaatsizlik, akla uygun bir eylem biçimi değildir⁶².

Sivil itaatsizliğin hukuk devletinde bir tür katılma biçiminde değerlendirilmesi kadar, sivil itaatsizlik ve meşruiyet ilişkisi noktasında, bu eylem biçiminin bir direnme hakkı olarak yasallaştırılıp yasallaştırılamayacağı konusu da tartışmalı görünmektedir. Örneğin Blanke ve Sterzel, sivil itaatsizliği, toplanma ve gösteri hakkının aşırı köktenci bir yorumu ile meşrulaştırma isteğindeyken Drier aynı sonuca, ahlak ve hukuk kurumlarıyla ilgili temellendirmeleri hukuksal alanda geçerli meşruluk formüllerine çevirerek ulaşmayı denemektedir. Ancak her iki durumda da sivil itaatsizliğin yasallaştırılmasında istenmeyen olağanlaşma etkisi karşı durmaktadır. Bu kişisel riskler kalktığında kural ihlalinde bulunan protestonun ahlaksal temeli şüphe uyandıracak ve çağrı işlevi de kalmayacaktır. Sivil itaatsizliğin yasallık ve meşruluk arasında askıda kalması gerektiğini düşünen Habermas ancak bu haliyle demokratik hukuk devletinin tüm meşrulaştırıcı anayasa ilkeleri ile pozitif hukukun her biçimi üzerinde yer aldığı olgusunun işaretinin verilebileceği kanaatinde⁶³.

Hukuk devletlerinde görülen sivil itaatsizlik eylemleri, kuramsal bir sınırlama ile gerçekleşmektedirler. Belirtilen sınırlama, sivil itaatsizliğin adaleti sağlamaya yönelik bir hareket olması ve sistemi

⁶² Eliot M. Zashin, *Civil Disobedience and Democracy*, (New York: The Free, 1972), s. 9.

⁶³ Habermas, *Sivil Sivil İtaatsizlik*, (Çev. Hayrettin Ökçesiz), (İstanbul: Afa,1995).

tümden değiştirmekten ziyade belli bir soruna eğilmesi nedeniyle kuramın özünü kaçırmamasıyla bağlantılıdır. Bu çerçevede “*Kendinden emin olan her hukuk devleti demokrasisi sivil itaatsizliği, siyasi kültürünün zorunlu olduğu için normalleşmiş bir yapı taşı olarak algılar*”⁶⁴ biçimindeki yorum, hukuk devletinin bu eylemleri niçin hoşgörüle karşılaması gerektiği noktasında önemli ölçüde açıklayıcı bir yaklaşımı beraberinde getirmiştir.

SONUÇ

Sivil itaatsizlik, siyasal sistemi tümüyle değiştirme niyetinin bulunmayışı ve “siyaset yapmanın başka araçları” biçiminde yorumlayabileceğimiz unsurlarıyla, baskıya karşı direnme konusu içinde farklı bir siyasi, hukuki ve felsefi kategoriye oluşturmaktadır. Sivil itaatsizin ilk ve nihai amacı yasaı çiğnemek olmayıp, kamusal müzakere ortamı yaratarak adaletsizlikleri sorgulamaktır. Bu bağlamda eleştirdiği yasa ya da olayı, ilgili yasa ya da başka bir yasanın ihlaliyle provake etmektedir.

Sivil itaatsizin eylemi ile şiddet yoluna başvurmuyarak kamu vicdanını rahatsız etmemeye özen göstermesi, eyleminin meşru kabul edilmesi için bir çağrı görevi görmektedir. Dolayısıyla sivil itaatsizlik, anayasal egemenlik mekanizmasını tahrip etmemekle birlikte hukuki normları zaman zaman zorlayan ve sorgulayan bir direnme biçimidir. Bu tür bir algılama, anayasal çerçevede kalınmak suretiyle bir “çözüm çabası” olarak sivil itaatsizliği siyasal yapıdaki yozlaşmayı engelleyen bir yurttaş hareketi yapmaktadır. Bununla birlikte, pozitif hukukun, meşruluğu yalnızca hukuk normuna uygunlukla açıklaması, eylemlerin meşruluğunu olanaksız kılmaktadır. Belirtilen durum, sivil itaatsizliğin bir hukuk sorunu olarak ele alınması önündeki en önemli engeldir.

Demokrasi, iktidarın adaletsizliğini açığa vurma hakkını desteklemekle birlikte, yasa dışı eylemi savunmamaktadır, savunması da beklenemez. Ancak demokrasilerde yönetimin adil olduğunu düşünmeyenler açısından itaatsizlik hakkını savunmak, en azından haksızlığa uğrayanlar nezdinde haklı görülmektedir. Bu bağlamda sivil itaatsizliğin meşruluğu, ancak sosyal olgudan hareketle olanaklıdır.

⁶⁴ Habermas, *Sivil...*, s. 32.

